

1

ΤΈΧΝΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΟΝ ΕΘΝΙΚΟ ΒΙΟ ΜΑΣ

Η θυρογραφία, τεκμήριο εθνικής άμυνας και εξελίξεως

Ο *Αετός*, ο βασιλιάς των πουλιών, *μονοκέφαλος ή δικέφαλος*, είναι το αρχέγονο πολιτισμικό σύμβολο για την προέλευση της επίγειας ισχύος. Είναι, ταυτοχρόνως, το νεωτερικό σύμβολο που διατηρεί, όπως δείχνουν οι εμβληματικές του παραστάσεις και αναπαραστάσεις, τη φρεσκάδα και την ικανότητα ενός Έθνους να συντηρεί και να ανανεώνει υψηλές έννοιες και στόχους (Εικ. 1).

Στο ελληνικό έθνος ο *Δικέφαλος αετός* του Βυζαντίου αποτελεί το έμβλημα της ισχύος και η εξάπλωσή του τείνει να ταυτισθεί με τις συνέπειες μιας πραγματικότητας, αυτήν που αποτυπώνει η εκπεσμένη αυτοκρατορία και ενός μυστικιστικού πνεύματος, εκείνου που εκφράζει η εθνική ιδέα.

Από τις αρχές του αιώνα που έφυγε, ομότιτλα κείμενα, όπως λ.χ. του Σπ. Λάμπρου και του Ι.Ν. Σβορώνου, στράφηκαν στο πολιτισμικό αυτό έμβλημα, το οποίο από το ΙΒ΄ αι. δεν έχει αφήσει κανέναν ασυγκίνητο, είτε αυτούς που το δημιούργησαν είτε εκείνους που το αντέγραψαν. Από τα ιερά ευαγγέλια και σκευή, μέχρι τις επιτύμβιες πλάκες και τις σημαίες των αγωνιστών της εθνικής απελευθέρωσης ο διπλός αετός μεταφέρει την αναμφή-

Εικόνα 1.

ριστο ιαχή του. Είναι αλήθεια ότι σπάνια μένει κανείς ασυγκίνητος στην ομορφιά του Δικέφαλου με τη σφραγίδα του Αγίου Όρους.

Η πρόοδος σήμερα σε νέα επιστημονικά πεδία δείχνει άλλους εξίσου σημαντικούς ριζόντες. Αυτή ή άλλη εκδοχή του μονοκέφαλου, κυρίως όμως του Δικέφαλου αετού, ανθρωπομορφικού ή όχι, σε όλα το χώρο επώασης και υπερασπίσεως της εθνικής ιδέας, είναι δηλωτική, στην υδαρή πραγματικότητα, μιας πολιτισμικής συνέχειας εν μέσω υποχωρήσεων, ανακνκλώσεων ή και

τομών (Εικ. 2). Ο προεπαναστατικός Δικέφαλος αετός εκφράζει τις εθνικές περιπέτειες, υπό συνθήκες συνέχειας, καθώς υπομνηματίζει το ξένο κατακτητή και τις παρεμβάσεις του στην άσκηση της κοσμικής εξουσίας. Η πολιτισμική συνέχεια ασφαλώς δεν συλλαμβάνεται μέσα από μία, έστω κορυφαία, εκδοχή της· συμπυκνώνει όμως πολυεπίπεδες εκδηλώσεις της και αυτό καλύτερα από κάθε άλλη εκδοχή εμφανίζεται στο ευσταθές πεδίο ανάλυσης της ιστορίας του Δικαίου και των θεσμών. Ας μου επιτραπεί στο σημείο αυτό μικρή παρέκβαση.

Χρησιμοποίησα κατ' επανάληψη, και θα εμφανισθεί αρκετές φορές στη συνέχεια του κειμένου της εισηγήσεως μου, το ουσιαστικό *πολιτισμός* και το επίθετο *πολιτισμικός-η* για τη σχέση του Δικέφαλου αετού με ένα σύνολο πνευματικών εκδηλώσεων και πράξεων ενός λαού σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Υπαινίσσομαι την επισήμανση στα βασικά στοιχεία ενός πολιτισμού, δηλαδή τη γλώσσα, τη θρησκεία, την τέχνη, τα ήθη, τα έθιμα, τον τρόπο ζωής, το δίκαιο και το στοιχείο των συμβόλων. Τα σύμβολα εντάσσονται σε ένα τρόπο προστασίας του ανθρώπου από την αγωνία, την έκπτωση, τη ψυχική αποδιάρθρωση και συνεπώς τη δημιουργία και προστασία μιας συλλογικής ταυτότητας. Υποστηρίζω ότι το χαρακτηριστικό γνώρισμα του ελληνικού πολιτισμού είναι η ενότητα της πολιτιστικής του παραδόσεως. Ασφαλώς η επίκληση των στοιχείων γλώσσα, θρησκεία, τέχνη αποτυπώνουν την αδιάσπαστο ιστορική εξέλιξη, παρά τις ανακοπές της. Η θυρεογραφία θεωρώ ότι εντάσσεται στην ανάλυση αυτών των πολιτισμικών διαιώνων και υπερασπιστικών στοιχείων του ελληνικού πολιτισμού. Εξυπακούεται ότι είναι διαφορετική η αναλυτική σύλληψή του από εκείνη της γλώσσας ή του δικαίου, ως σύνολο όμως εκβάλουν στην πολιτισμική μας θεματογραφία.

Θα επιμηκύνω, λίγο ακόμη, την παρέκβασή μου, με την ελπίδα ότι θα γίνει πιο άμεση η κατανόηση της ενασχολήσεως μου με το σύμβολο αυτό.

Είναι αλήθεια ότι η γλώσσα, το δίκαιο και εν προκειμένω τα σύμβολα εκφράζουν την ιδεοποίηση μιας κοινωνίας που υπερα-

Εικόνα 2.

σπίζεται τις δικές της πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Ενίοτε αφουγκραζόμαστε τις εντάσεις που προκαλεί η λανθάνουσα αποδυνάμωση της εθνικής μας ταυτότητας, στην έλλειψη ή αποδυνάμωση της οποίας αποδίδονται τα κρούσματα ασυναρτησίας και αποσυνθέσεως, που εκδηλώνονται σε διάφορους νευραλγικούς τομείς της πολιτικοκοινωνικής μας ζωής. Το Δίκαιο, έχω υποστηρίξει, είναι το πεδίο στο οποίο διαπλάσεται ο πολιτισμός ως σύνολο, δηλαδή ο εσωτερικός ή πνευματικός και ο εξωτερικός ή υλικός πολιτισμός. Η περιοδολόγησή του Δικαίου διασταυρώνεται με τις επιμέρους πολιτισμικές εκδηλώσεις και ανάμεσα σ' αυτές ο Δικεφάλος αετός διαδραματίζει το ρόλο του. Το έμβλημα της βασιλικής ισχύος των Βυζαντινών διεμβολίζει την περίοδο οξύτητας που χαρακτηρίζει τη σχέση του αγράφου δημώδους δικαίου και ξένου δικαίου, προϊόν το δεύτερο των ξενικών κατακτήσεων. Παρά τη μειονεκτική θέση στην οποία θα βρεθεί το δημώδες δίκαιο, λόγω της καταργήσεως του, διαδίδεται και πέραν των συνόρων της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, τη Βουλγαρία, τη Σερβία, τη Ρουμανία, τη Ρωσία, την Αρμενία, την Αίγυπτο, την Αιθιοπία, τη Γεωργία, την Ιταλία. Θα μπορούσαμε να αναστοχασθούμε τις επισημάνσεις των νομισματολόγων σχετικώς με τη διάδοση του θυρεού σε πολλές από αυτές τις περιοχές και να σκεφθούμε τις παραλληλότητες διαδόσεως του θυρεού. Ολοκληρώνω εδώ την παρέμβασή μου, αλλά στο θέμα αυτό θα επανέλθω αργότερα.

Η θυρεογραφία της νομισματικής, των οικοσήμεων, των επιπεδόγλυφων ή των εξεργων ανάγλυφων εκκλησιαστικών και κοσμικών μνημείων ή κτισμάτων, κοσμημάτων, επιτοιχίων και κεντρικών εισόδων της εκκλησιαστικής και κοσμικής αρχιτεκτονικής συμμειγνύει τον πόθο της εθνικής αποκαταστάσεως και της εθνικής συνειδήσεως (Εικ. 3). Ένας μαγευτικός κόσμος, τον οποίο μας έχουν προσφέρει οι ιστορικοί της τέχνης και στα πολιτισμικά του χαρακτηριστικά αενάως, από διαφορετικά πεδία, εγκύπτουμε (Εικ. 4). Ο κόσμος αυτός εξάλλου ενισχύει το έργο ικανού αριθμού ερευνητών καθώς η γνώση της Ιστορίας βασίζεται στα μνημεία, τα διασωθέντα ίχνη των πράξεων και σκέψεων των ανθρώπων.

Εικόνα 3.

Εικόνα 4.

Ως τέτοια θεωρήθηκαν, κυρίως για την κλασική περίοδο, γραπτά μνημεία, λίθινες επιγραφές, πάπυροι και μεμβράνες, χωρίς πάντοτε να γίνεται εννοιολογική διάκριση της προελεύσεως και του περιεχομένου τους. Από το σύνολο των τεκμηρίων, που εγκατέλειψε ο άνθρωπος, ελάχιστα διασώθηκαν ενώ πολλά από

αυτά δύσκολα επιτυγχάνεται η συνδυαστική κατανόηση και ένταξη τους στην ερμηνεία της πολιτισμικής μας εξέλιξης. Ο Δικέφαλος αετός ανήκει συνεπώς σε μία από τις άρρητες ιδεοποιήσεις του εθνικού μας βίου. Είναι ταυτοχρόνως αξιοπρόσεκτο, ότι η ιδεοποίηση αυτή συγκαλύπτεται από πολλά στοιχεία που την καθιστούν δυσδιάκριτη.

Μία δεύτερη παρέκβαση οφείλω στο σημείο αυτό. Είναι αναμφισβήτητο ότι παρελθόν και παρόν συναντώνται κατά τόπο και χρόνο σε τρόπο ώστε να προδικάζουν την ιδιομορφία του εθνικού πολιτισμού κάθε λαού. Συνεπώς, ο συνδυασμός ιστορικού και ερμηνευτικού κριτηρίου είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση και αξιολόγηση της πολιτισμικής πραγματικότητας. Ένα σύμβολο ή ένας θεσμός δεν είναι παρά η συνάρτηση του απείρου παρελθόντος και του ελάχιστου παρόντος. Η κατανόηση και η αξιολόγησή του επιτυγχάνονται μόνον με τη συνολική γνώση της πραγματικότητας. Τα παλαιά και επείσακτα σύμβολα, όπως οι παλαιοί και οι ξένοι θεσμοί ή κανόνες, αντικαθίστανται από «νέα» και «ίδια» σύμβολα, με ανάλογο δηλαδή τρόπο προς εκείνο που συμβαίνει με τους θεσμούς ή κανόνες, προσαρμοσμένων στη ιδεοποίηση της κοινωνίας, τα πρώτα και στην περί δικαίου συνείδηση, οι δεύτεροι. Η γνώση των ιστορικών προϋποθέσεων διασφαλίζει την κατανόηση των τεκμηρίων – συμβόλων και συλλαμβάνεται η ενότητα εν μέσω ζώντων και δρώντων στοιχείων του νεοελληνικού πολιτισμού. Η ανίχνευση του Δικέφαλου αετού επικυρώνει την υπόθεση ενός, ενδεχομένως του κορυφαίου, σημαντικού παράγοντα των πολιτιστικών εκδηλώσεων του ελληνικού λαού.

Από την πηγή στην υπόθεση: ένα σύντομο σχόλιο

Για ένα μεγάλο αριθμό ερευνητών, η γνώση της Ιστορίας βασίζεται στα μνημεία, τα διασωθέντα ίχνη των πράξεων και σκέψεων των ανθρώπων. Ως τέτοια θεωρήθηκαν, κυρίως για την κλασική περίοδο, γραπτά μνημεία, λίθινες επιγραφές, πάτυροι και μεμβράνες, χωρίς πάντοτε να γίνεται εννοιολογική διάκριση της προελεύσεως και του περιοχόμενου τους.

Υπάρχει όμως και μια άλλη κατηγορία διαγνωστικών – εικαστικών πηγών, οι οποίες, χωρίς να περιέχουν γραπτές μαρτυρίες, με τη στενή της λέξεως σημασία, αποτελούν σημαντικές πηγές για την κατανόηση της ιστορικής πραγματικότητας. Αναφερόμαστε στα μαρμάρινα ανάγλυφα, που με τη συνθηματική χρήση συμβόλων, παρέχουν σημαντικές μαρτυρίες, λειτουργώντας ως μέσα μαζικής ενημέρωσης, για μια περίοδο, που εκτείνεται από τον ΙΒ' αιώνα έως τις μέρες μας. Στον Δικέφαλο αετό της εικόνας 5 η διάχυση της οικουμενικής ιδέας γίνεται με τις παραστάσεις των δεομένων. Εν άλλους λόγους, η ταύτιση της πολιτιστικής με τα θρησκευτική ιδέα προβάλλεται με την ιδέα της οικουμενικότητας.

Ερμηνεύοντας μια σειρά από ανάγλυφες μαρτυρίες συμβόλων, όπως, ενίοτε στη συμπλεγμένη τους μορφή ο σταυρός και ο δικέφαλος αετός, σε συγκεκριμένο τόπο, σ' αυτή τη μακρά διάρκεια του χρόνου (από τον ΙΒ' στον ΙΘ' αιώνα), θα επιχειρήσουμε να αποδείξουμε, ότι η Βυζαντινή πολιτιστική παράδοση, και ειδικότερα η πολιτική της ιδεολογία, επιβιώνει στα πλαίσια της κοινοτικής παραδόσεως και εξελίσσεται σε σύμβολο ενότητας της εθνικής μας ταυτότητας. Το εγχείρημα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι αποδεικνύει, ότι παρά τη σύγχυση των δύο πολιτισμών (βυζαντινού – οθωμανικού), η βυζαντινή περί κράτους ιδέα ακολούθησε τον δικό της αυτόνομο δρόμο, όταν κατά τόπο και χρόνο οι συνθήκες επέτρεπαν να εκδηλωθεί. Το ξύλινο ανάγλυφο της εικόνας του εκκλησιαστικού Δικεφάλου αετού, αρχαιότερη ενδεχομένως μαρτυρία, αποτελεί μία από τις πολιτισμικές κληρονομίες που μας χαρίζει ο Μιστράς και η ανάλυση των επιβιώσεων βοηθά να ξεκαθαρίσουν οι μεγάλοι ορίζοντές τους (Εικ. 6).

Ιδεοποίηση πραγματικοτήτων και συμβόλων

Η σύνδεση συμβολισμού και πραγματικότητας απαιτεί την περιδιάβαση μας σε ηχηρά ιστορικά παραδείγματα. Τα γεγονότα είναι πάντοτε ένα καλό πεδίο δοκιμασίας της αντοχής των ιδεών μας και τα πιο γνώριμα γεγονότα, φωτιζόμενα από διαφορετική

Εικόνα 5.

Εικόνα 6.

γωνία, προσφέρουν περισσότερα από όσα η πρώτη ή η δεύτερη ανάγνωση επιτρέπει να συμπεράνουμε.

Ανάμεσα στις γνωστές μας αφητηρίες η ορεινή Θεσσαλία, η άλλοτε Θεσσαλομαγνησία. Εδώ –σε αντίθεση με την πεδινή Θεσσαλία, στην οποία συνεχίζεται το φεουδαλικό καθεστώς– εμφανίζονται ιδιαίτερες συνθήκες, που επιτρέπουν τη διαμόρφωση μιας λανθάνουσας περί κράτους ιδεολογίας, που αποτελεί την υποδομή της κατά την επανάσταση εκδηλωθείσης, αδιάγνωστης πριν, προσπάθειας ανασυνδέσεως προς το ένδοξο παρελθόν της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (*νόμοι αιμνήστων χριστιανών Βυζαντινών αυτοκρατόρων*).